



(logical analysis, classification and systematization, theoretical generalization) as well as special ones (problem-chronological, comparative-historical, statistical methods, method of analysis and synthesis) were used. General scientific methods allowed to carry out an analysis of the development of commodity industrial enterprise in Poltava and Chernihiv provinces. The conceptual basis of the research were fundamentals of history, historical regional studies, source studies, history of economy, the theory of state and law, political science and sociology.

Originality. The present requires a special complex study of the process of industrial development of all regions irrespective of level, on the base of the modern historical concept of economic development.

Conclusion. The methodological basis of the article are the principles of scientific knowledge such as objectivity, historicism, philosophical pluralism and dialectical understanding of the historical process, which facilitate the study and generalization of information on the base of scientific-critical, comparative-historical, system and reconstructive analysis of the whole complex of sources and literature on the subject of the study. The combination of diverse methods and principles of historical research, interdisciplinary contacts for the selection and analysis of sources contributed to the comprehensive research of the subject.

Key words: Left Bank Ukraine, economic research, modernization, industrial entrepreneurship, theoretical and methodological principles.

Одержано редакцією 18.10.2017
Прийнято до публікації 12.12.2017

УДК 94 (477.4): 262.2

В. О. Левицький

РОЗВИТОК ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В ХАРКІВСЬКІЙ ТА ХЕРСОНСЬКІЙ ГУБЕРНІЯХ (друга половина XIX – початок XX ст.)

У статті висвітлено питання економічного розвитку, джерел постачання сировини для підприємств легкої промисловості Харківської та Херсонської губерній в другій половині XIX – на початку XX ст. Визначено причини занепаду та розвитку галузі внаслідок збільшення попиту на орні землі та перенесення виробництва за межі України. Вказано напрями збуту продукції підприємств на зовнішньому та внутрішньому ринках.

Ключові слова: легка промисловість, експорт, ринок, сировина, завод, фабрика, товарне виробництво.

Постановка проблеми. Питання невирішеності кризових явищ у легкій промисловості становить особливий інтерес у суспільстві й наукових колах до економічних проблем у національній економіці. Процеси, що відбувалися в Україні в минулому потребують глибоких аналітичних і синтезованих оцінок істориками сьогодні. Тому на сучасному етапі історичної науки всестороннє осмислення особливостей розвитку легкої промисловості України передбачає вивчення проблем економічної історії та окремих її регіонів. Регіональна історія завжди була однією з актуальних тем не лише з науково-пізнавального погляду, а й у контексті виявлення історичних коренів сучасних проблем і шляхів їх вирішення. Становлення та розвиток галузей легкої промисловості у Харківській та Херсонській губерніях мали свою специфіку порівняно із загальноімперськими тенденціями.

Мета пропонованої статті полягає у висвітленні та аналізі питання розвитку легкої промисловості в Харківській та Херсонській губерніях в другій половині XIX – на початку XX ст., розкритті ролі легкої промисловості в економічному та соціальному розвитку губерній зазначеного періоду, з'ясуванні впливу реформ на економічний клімат.

Аналіз останніх досліджень. Праці з питань легкої промисловості з'явилися відносно давно й мають в ряді випадків ідеологічно упереджене трактування історико-економічних процесів, що відбувалися в даний період. За своїм характером ці дослідження мають часто лише загальний нарис основних процесів розвитку легкої промисловості України. Необхідність більш глибокого і всестороннього вивчення структури, організації, рівня промислового виробництва потребує розширення джерельної бази. Історіографічні праці з даної проблематики розглядають легку промисловість в контексті політики царського уряду, її ролі в економічному розвитку Росії та України. Вагомою в дослідженні теми стала праця Т. Дерев'янкіна [1], присвячена дослідженню окремої форми промисловості (мануфактури) на прикладі її найбільш характерної галузі (текстильної). Монографія є першим спеціальним дослідженням української текстильної мануфактури одного з найважливіших періодів її історії – періоду розкладу і кризи феодално-кріпосницьких відносин в Україні. На основі документів автор розв'язує складний комплекс питань про закономірності формування і розвитку текстильної мануфактурної промисловості на Україні в загальному аспекті генезису про-



мислового капіталізму. У монографії І. Гуржія [2] висвітлюється комплекс питань про розширення і зміцнення промислового та торговельного розвитку України в 60–90-х рр. XIX ст. Зокрема автор висвітлює розвиток легкої промисловості України в системі всеросійської. О. Нестеренко [3] має на меті показати промисловість України на всіх основних етапах її розвитку: період розвитку промисловості від ремесла до фабрики та розвиток фабричного виробництва в дореволюційній Україні. Проблеми розвитку української легкої промисловості та зовнішньої торгівлі в другій половині XIX – на початку XX ст. досліджував М. Москалюк [4]. Автор проаналізував економічну політику царизму щодо легкої промисловості, її матеріально-технічну базу та обсяги виробництва. Вагомою працею у вивченні регіональної історії стала монографія харківських дослідників, присвячена Харківському канатному заводу [5]. В ній, на широкому колі архівних, статистичних матеріалів простежено розвиток заводу від його заснування російським купцем Новіковим аж до 70-х рр. XX ст.

Виклад основного матеріалу. Найрозвинутішою галуззю легкої промисловості була переробка волокнистих речовин. До цієї галузі відносять сукупність виробництв, що зайняті переробкою рослинних і тваринних волокон. В Російській імперії особливо швидко розвивалася текстильна промисловість. На неї в 1913 р. припадало 21,6% всієї валової продукції промисловості країни. До 1914 р. в Україні було всього 6 великих текстильних підприємств, з них 3 в Харкові та 2 в Одесі. В Харкові працювали дві вовномийки на українській та імпортованій з Кавказу сировині. Також один мішочно-канатний завод. В Одесі діяв Чорноморський завод мотузяних виробів і джутова фабрика. [6, 13–14].

Завдяки дешевій сировині, легкості й нарядності виробів з неї, краще була розвинена канатно-джутова промисловість. Уряд розгорнув її в Одесі внаслідок великого попиту на мішочно-мотузяні вироби, що були необхідними для технічного обладнання експорту збіжжя та зручністю доставки до Одеси імпортного джуту, що значно здешевлювало саму продукцію. Вигідне розташування Харкова на межі між районами багатими на коноплі та районами значного попиту на мішки й інші в'язальні вироби позитивно вплинуло на поширення канатно-джутової промисловості. В порівнянні з виробництвом в Росії питома вага української канатно-джутової промисловості в загальному обсязі виробництва пряди та інших волокнистих речовин рослинного походження наближалася до 20% [6, 14].

В Україні значного розвитку набрали коноплепрядильне, канатне та мотузкове виробництва. В Харківській губернії підприємств цих галузей налічувалось 3, на яких працював 461 робітник, в Херсонській – 4 з кількістю робітників 229. Крім того, в Харківській губернії було одне підприємство з обробки джуту з кількістю робітників 313. Таке ж підприємство діяло і в Херсонській губернії (м. Одеса) з кількістю робітників 1111 [7, 54].

Харківський канатний завод і Одеська джутова фабрика були типовими великими підприємствами. Вартість щорічної продукції канатної промисловості у пореформений період становила не більше 500 тисяч крб. Серед канатних підприємств зустрічалися і справжні заводи з десятками і сотнями робітників. До останніх, наприклад, відносився завод Новікова в Одесі, який у 1885 р. виробив 32 тис. пудів канатів і мотузок. Сировина привозилася з Орловської, Курської і Чернігівської губерній, а також з Англії (манільне прядиво). Виготовлені на заводі канати і мотузки збувалися в чорноморські та азовські порти, за кордон – в порти Дунаю, Егейського і Середземного морів [2, 43].

На Харківська канатному заводі виготовляли дротяні та конопляні канати, приводні канатні ремені, мішки, брезент, шпагат, мотузки, віжки, посторонки та ін. На місцевому ринку виник великий попит на продукцію фабрики для сільського господарства. Було також налагоджено виробництво покрівельної толі, смоли, лаку для фарбування толевих дахів. У 80-х рр. XIX ст. там почалося будівництво парової коноплепрядильної канатної фабрики. Її діяльність яскраво свідчила про перебіг процесу капіталізації окремих галузей легкої промисловості. На початках на фабриці нараховувалося біля 70 робітників, з яких лише 20 були зайняті виробництвом на машинах. Інші вручну обробляли сировину, крутили канати, шили мішки, плели мотузки з конопель, а також виконували різноманітні підсобні роботи. Обладнання фабрики складалося з п'яти ткацьких станків, двох прядильних, канатної, тіпальної та мотальної машин. Силовим двигуном слугувала машина з паровим котлом. Успішна конкуренція з трьома невеликими канатними фабриками Харківської губернії, зростаючі прибутки



дозволяли власнику розширювати виробництво. В 1893 р. було збудовано нову цегляну будівлю, встановлено додаткове обладнання, збільшено кількість робітників. Фабрика могла вже переробляти 5500 пудів сировини за рік. Залучення додаткового капіталу пожвавило виробництво. В 1897 р. запустили невелику електростанцію. В Англії закупили 147 ткацьких станків, 23 прядильні машини. Це було вже порівняно велике капіталістичне підприємство на якому діяло 270 ткацьких станків і прядильних машин. В цей час на фабриці працювали 360 робітників, а річне виробництво товарної продукції становило 200 тис. крб. [5, 6–8].

Об'єднавши свої капітали, купці в липні 1895 р. створили акціонерне товариство, що входило до Південноросійського Товариства коноплепрядильної та канатної промисловості. На початку XX ст. кількість робітників на Харківській канатній фабриці досягла 2800 чоловік, а сума виробництва становила 4775 тис. крб. за рік. Якщо взяти всю галузь конопляної та канатної промисловості в цілому по Російській імперії, то при середньому розмірі підприємства з кількістю 148 робітників, 8 закладів, тобто майже 10% з кількістю робітників від 300 чоловік і більше мали 54% від всієї кількості робітників галузі [8, 286].

Економічна криза 1900–1903 рр., а також пожежа, що виникла на Харківській канатній фабриці, підірвали економічний стан підприємства. Спроби фабрикантів налагодити свої справи за рахунок випущеного з дозволу уряду займу на суму в 1 млн. крб. успіхів не мали. Збут товарів супроводжувався великими труднощами, зумовленими загальною економічною кризою. За таких обставин правління Південноросійського Товариства застало своє підприємство під фінансовий капітал Петербурзького облікового кредитного банку з розрахунком отримати від нього фінансову допомогу. Отримавши нові кредити, Південноросійське Товариство змогло уникнути банкрутства, покращити своє фінансове становище і навіть дещо пожвавити виробництво. Все це сприяло подальшому збільшенню виробництва товарної продукції. В 1912 р. на Харківській канатній фабриці вже працювало 2250 робітників, підприємство переробляло близько 500 тис. пудів коноплі та джуту, а капітал Південноросійського Товариства складав понад 3 млн. крб. Не витримали конкурентної боротьби споріднені підприємства в Харківській губернії. До 1912 р. всі вони розорилися і перестали існувати. Проте, власники канатної фабрики Південноросійського Товариства продовжували збагачуватися за рахунок розширення виробництва та посилення експлуатації робітників. На початку 1913 р. на фабриці працювало вже біля 3000 робітників [5, 8–9].

За перше десятиліття XX ст. продуктивність цієї галузі з обробки льону, коноплі й джуту збільшилася з 1318 тис. крб. 1900 р. до 3504 тис. крб. в 1910 р., тобто більше ніж в 2 рази. Продуктивність в 1911 р. дещо збільшилася порівняно з 1910 р. [9, 10–11].

Канатна промисловість в Україні була представлена в основному дрібними промислами. Лише Харківський канатний завод і Одеська джутова фабрика були типовими для розвинутого капіталізму підприємствами. Виробництво продукції на одному підприємстві в середньому дорівнювало в вартісному виразі в 1865 р. – 4893 крб., в 1875 р. – 6953 крб., в 1885 р. – 4329 крб. і в 1895 р. – 1602 крб. Найбільші підприємства розташовувалися в Харківській губернії, де на одне підприємство припадало виробленої продукції в середньому в 1895 р. – 21187 крб. і 110 робітників [3, 166]. Найбільшим підприємством була Харківська канатна фабрика. На ній виготовляли широкий асортимент товарів. Серед них були дротяні та конопляні канати, приводні канатні ремені, мішки, брезент, шпагат, мотузки, віжки, посторонки. На місцевому ринку виник великий попит на продукцію фабрики для сільського господарства.

У зв'язку із розвитком суконної промисловості й зростанням вівчарства в Україні з'являються вовномийні, на яких брудну вовну сортували, запарювали, мили, сушили і пакували. Власники вовномиєнь або скуповували для первинної обробки вовну, щоб потім перепродати, або мили за певну плату вовну, одержану від поміщиків [10, 30].

Значного розвитку досягла в Харківській та Херсонській губерніях велика фабрична вовномийна промисловість. Кількість вовномийних підприємств та робітників на них скорочувалась, зменшувався також і обсяг виробництва, але далеко не в такій мірі, як перші два показники. Очевидно, що тут одноразово відбувався процес концентрації та механізації виробництва і зростання на цій основі продуктивності праці. Якщо в 1865 р. на одне підприємство в середньому припадало виробленої продукції на 232897 крб., то в 1895 р. – 648100 крб. Отже, обсяг виробництва одного підприємства зріс майже втричі. Характерно те, що вовно-



мийне виробництво на Херсонщині весь час знижувалось, а на Харківщині, навпаки, зростало. В 1900 р. в Україні діяло лише 4 вовномийних підприємства, з них на Харківщині – 3 з загальною кількістю робітників 686 і на Херсонщині – 1 з 148 робітниками. Вовномийних підприємств в 1900 р. було 4, з них в Харківській губернії – 3 із загальною кількістю робітників 686 і в Херсонській губернії – одне з кількістю робітників 148 [7, 54].

В 1913 р. Харківській губернії діяло 2 підприємства вовняної промисловості, на яких працювало 447 робітників, в Херсонській – 1 підприємство з 7 робітниками. Ці дані показують, що концентрація виробництва у вовняній промисловості в українських губерніях не досягла високого ступеня. Середньокапіталістичні фабрики з кількістю робітників від 101 до 500 чоловік були лише у Харківській губернії [11, 186].

Ситценабивне виробництво виникло в Харківській губернії в 90-х рр. XIX ст. для виготовлення так званого «німецького ситцю» (кубового гладкого й різнокольорового). Всі фабрики працювали майже виключно на замовлення фабрикантів московського району та крупних торговців мануфактурними товарами півдня Росії. Виникнення цієї справи в Харківській губернії пояснюється, з одного боку, тим, що харківський мануфактурний ринок був торговим центром для всього півдня Росії, а «німецький ситець», що там виготовлявся, споживався, головним чином, колоністами південних губерній. З іншого боку, фабрикантам центрального промислового району для виготовлення такого ситцю довелося б завезти перотини і відповідно обладнати фабрики. Необхідно зазначити, що на початку XX ст. робота на ситценабивних фабриках проходила нерівномірно, з простоями. Найбільшої продуктивності вони досягли в 1909 р., коли було пофарбовано близько 52 тис. кусків тканини, вартістю близько 436 тис. крб. В цілому, виробництво ситцю на харківських фабриках було стабільним і не показувало тенденцій до подальшого розвитку [9, 3–4].

Бавовняна промисловість складалася з невеликих кустарного типу ситценабивних і фарбувально-обробних підприємств. Харківський заклад, на якому працювало 6 робітників, виробив тканин на 78 тис. крб. [3, 164]. Бавовняно-прядильна промисловість була розвинута на Херсонщині, де в 1884 р. діяло 1 підприємство з кількістю робітників 502 і вироблено продукції 19 600 пудів на 37 500 крб. [7, 53].

Виробництво з обробки шкір було створено злиттям кустарної і фабрично-заводської промисловості та характеризувалось, низьким рівнем механізації праці. Серед найбільших заводів з обробки шкір був Одеський. За звітами губернаторів, в 1865 р. на Харківщині було взято на облік 7 закладів, що виробили шкіри на 83 220 крб. [3, 175].

Шкіряна промисловість Херсонської губернії представлена 16 заводами з 475 робітниками, з 1070000 крб., зосереджувалася переважно в Одесі. Найбільшими заводами були: Параскева, заснований в 1858 р., мав 2 парові машини на 30 к. с., виготовляв 21,500 шкіри на 400 тис. крб., робітників – 117. Завод Коадзаки працював з 2 двигунами і 38 робітниками, в рік виправляє 36 200 шкір, вартістю 362 тис. крб. В Єлисаветградському повіті завод Товариства Ольвіопольського шкіряного заводу, заснований в 1869 р., виготовляв 12 тис. шкір на 180 тис. крб. На заводі була одна парова машина і 70 робітників [12, 99].

Висновки. Отже, слід відзначити, що все ж група виробництв з обробки волокнистих речовин так і не отримала в Україні вагомому розвитку. Свій попит на вовняні, бавовняні та інші вироби Україна в міру платоспроможності задовольняла за рахунок продукції підприємств, розміщених в інших районах Російської імперії. Вовномийна промисловість, що в Україні в другій половині XIX ст. занепадала, все ж продовжувала відігравати ще значну роль завдяки розвитку цієї галузі в Харківській губернії. Канатна промисловість на Україні була представлена в основному дрібними промислами. Лише Харківський канатний завод і Одеська джутова фабрика були типовими для розвинутого капіталізму підприємствами. На прикладі розвитку шкіряної промисловості в Харківській та Херсонській губерніях яскраво проявляються елементи техніко-економічної відсталості цієї галузі.

Список використаної літератури

1. Дерев'янкін Т. І. Мануфактура на Україні в кінці XVIII – першій половині XIX ст. (Текстильне виробництво) / Т. І. Дерев'янкін. – К. : Вид-во АН УРСР, 1960. – 127 с.
2. Гуржій І. О. Україна в системі всеросійського ринку 60–90-х років XIX ст. / І. О. Гуржій. – К. : Наукова думка, 1968. – 192 с.



3. Нестеренко О. О. Розвиток промисловості на Україні : в 2 ч. / О. О. Нестеренко. – К. : Вид-во АН Української РСР, 1959. – Ч. 2: Економічна підготовка Великої Жовтневої соціалістичної революції. Фабрично-заводське виробництво. – 1962. – 580 с.
4. Москалюк М. М. Легка промисловість українських губерній Російської імперії у другій половині XIX – на початку XX ст. / М. М. Москалюк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія : історія / за ред. І. С. Зуляка. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2015. – Вип. 2. – Ч. 1 – С. 78–84.
5. Верность долгу. Очерки истории Харьковского канатного завода им. 60-летия Советской Украины / О. В. Бессонова, Н. П. Жаровский, Е. Н. Победина. – Харьков : Прапор, 1978. – 135 с.
6. Винар Б. Развитие украинской легкой промышленности / Б. Винар. – Денвер : ЗДА, 1955. – 30 с.
7. Нестеренко А. А. Очерки истории промышленности и положение пролетариата Украины в конце XIX и начале XX века / А. А. Нестеренко. – Москва : Госполитиздат, 1957. – 308 с.
8. Пажитнов К. А. Очерки истории текстильной промышленности дореволюционной России. Хлопчатобумажная, льно-пеньковая и шелковая промышленность / К. А. Пажитнов. – Москва : Изд-во АН СССР, 1958. – 425 с.
9. Опацкий А. Н. Фабрично-заводская промышленность Харьковской губернии и положение рабочих / А. Н. Опацкий. – Харьков, 1912. – 141 с.
10. Гуржій І. О. Зародження робітничого класу України / І. О. Гуржій. – К. : Держполітвидав, 1958. – 180 с.
11. Пажитнов К. А. Очерки истории текстильной промышленности дореволюционной России. Шерстяная промышленность / К. А. Пажитнов. – Москва : Изд-во АН СССР, 1955. – 364 с.
12. Фабрично-заводская промышленность и торговля России с приложением общей карты фабрично-заводской промышленности Российской империи. Изд. департа. торговли и мануфактур министерства финансов. – Санкт-Петербург, 1893. – 351 с.

References

1. Derevyankin, T. I. (1998). *Manufactory in Ukraine at the end of the XVIII - the first half of the nineteenth century. (Textile production)*. Kyiv: Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR (in Ukr.)
2. Gurzhii, I. O. (1968). Ukraine in the system of the all-Russian market 60-90 years of the nineteenth century. Kyiv: View Scientific Opinion (in Ukr.)
3. Nesterenko, O. O. (1962). *Development of industry in Ukraine: in 2 parts. Part 2: The economic Preparation of the Great October Socialist Revolution. Factory production*. Kyiv: Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR (in Ukr.)
4. Moskalyuk, M. M. (2015). The light industry of the Ukrainian provinces of the Russian Empire in the second half of the XIX and early XX centuries. *The scientific notes of the Ternopil National Pedagogical University named after: V. Hnatyuk. Series history, 2, 1, 78 – 84.* (in Ukr.)
5. Bessonova, O. V., Zharovsky, N. P., Pobedina, E. N. (1978). *Fidelity to duty: Essays on the history of the Khar'kov cable plant named after the 60th anniversary of Soviet Ukraine*. (1978). Khar'kov: Prapor (in Russ.)
6. Vynar, B. (1955). *The development of the Ukrainian light industry*. Denver: ZDA (in Ukr.)
7. Nesterenko, A. A. (1957). *The essays on the history of industry and the position of the proletariat of Ukraine in the late XIX and early XX centuries*. Moscow: State Publishing House (in Russ.)
8. Pajitnov, K. A. (1958). *Essays on the history of the textile industry of pre-revolutionary Russia. Cotton, flax, hemp and silk industry*. Moscow: Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR (in Russ.)
9. Opatskyi, A. (1912). *The factory industry of the Khar'kov Province and the Position of Workers*. Kharkov (in Russ.)
10. Gurzhii, I. O. (1958). *The birth of the working class of Ukraine*. Kyiv: State Police issued (in Ukr.)
11. Pajitnov, K. A. (1955). *Essays on the history of the textile industry of pre-revolutionary Russia. Woolen industry*. Moscow: Publishing House of the Academy of Sciences of the USSR (in Russ.)
12. *Factory industry and trade of Russia with the application of a general map of the factory industry of the Russian Empire. Ed. Depart. trade and manufactories of the Ministry of Finance*. (1893). St. Petersburg (in Russ.)

Abstract

Levytskyi V. The development of the light industry in the Kharkiv and Kherson provinces (second half of the XIX – at the beginning of the XX centuries).

Introduction. The issue of the unresolved crisis phenomena in the light industry is a special interest in the society and among scientifics to the economic problems in the national economy. The processes that were in Ukraine in the past require profound analytical and synthesized assessments by historians today. The regional history was one of the actual topics not only from the scientific and cognitive point of view, but also in the context of identifying the historical roots of modern problems and ways of their solution. The formation and development of the light industry in the Kharkiv and Kherson provinces had their own specificity in comparison with the general-imperial tendencies.

Purpose. The purpose of the proposed article is to highlight and analyze the issue of the development of the light industry in the Kharkiv and Kherson provinces in the second half of the 19th and early 20th centuries, to discover the role of the light industry in the economic and social development of the provinces of that period, and to find out the impact of the reforms on the economic climate.

Results. The most developed branch of the light industry was the processing of fibrous substances. This industry includes a set of industries involved in the processing of plant and animal fibers. By 1914 there were only 6 large textile enterprises in Ukraine, 3 – in Kharkiv and 2 – in Odessa. Two wool-washings worked in Kharkiv, on the



Ukrainian-made and imported raw materials and one sink-rope factory worked. Chernomorskyi plant and the jute factory operated in Odessa. Thanks to the cheap raw materials, lightness and elegance of the products from it, the cable-jute industry was better developed. The government built it in Odessa due to the high demand for sticky-rope products that were necessary for the technical equipment of grain export and the convenience of delivering imported jute to Odessa. The advantageous location of Kharkiv on the border between areas rich in hemp and areas of high demand for bags and other knitting products had positively influence on the distribution of the cable-jaw industry. Leather processing was created by the merger of the cottage industry and the factory industry and was characterized by a low level of mechanization of labour. Among the largest leather processing plants was in Odessa.

Originality. During our study, it was found that the number of the wool washing enterprises and workers were decreased, and also the volume of production was decreased, but not to the same extent as the first two indicators. It is obvious that there was a one-time process of the concentration and the mechanization of the production and the growth on this basis of labour productivity. It turned out that the largest companies of the cable industry were located in the Kharkiv province. The flax-hemp-jute industry was well developed in Ukraine. It was concentrated mainly in Odessa, as the most important port and the center of foreign economic relations, as well as in Kharkiv, which was located between areas rich in hemp crops and needy bags, ropes and snowshoosing cables.

Conclusion. So, it should be noted that a group of fibrous processing plants did not receive significant development in Ukraine. Ukraine's demand for wool, cotton and other products was satisfied with the production of the enterprises located in other parts of the Russian Empire. Wooll washing industry, which fell in to decay in Ukraine in the second half of the XIX century, continued to play a significant role thanks to the development of this branch in the Kharkiv province. In Ukraine the rope industry was represented mainly by small crafts. Only the Kharkiv rope factory and the Odessa jute factory were typical for the developed capitalist enterprises. As an example of the development of the leather industry in the Kharkiv and Kherson provinces, elements of the technical and economic backwardness of this industry are clearly visible.

Key words: light industry, export, market, raw materials, plant, factory, commodity production.

Одержано редакцією 08.09.2017
Прийнято до публікації 12.12.2017

УДК 94(470+571) «1861/1917»

І. Г. Верховцева

САМОВРЯДУВАННЯ СЕЛЯН В ІМПЕРСЬКОМУ ДИСКУРСІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.: ТЕРМІНИ «СІЛЬСЬКА ГРОМАДА», «ОБЩИНА», «АДМІНІСТРАТИВНА ОБЩИНА»*

Актуалізовано проблему маркування в офіційному, науковому та публіцистичному дискурсах другої половини ХІХ – початку ХХ ст. ключових понять, пов'язаних із функціонуванням у Російській імперії селянського самоврядування. Наголошується, що нехтування його територіальними аспектами широкими колами дворянського істеблішменту під час розробки та реалізації Великої реформи 1861 р. зумовило сприйняття наповненого новим змістом у 1830-і рр. терміну «сільська громада» крізь призму традиційного самоврядування сільських соціумів великоруських губерній – «мирів». З кінця 1840-х рр. за ними закріпилася назва «община» – російськомовна калька поданої німецькою відповідної назви в творі А. Гакстаузена. Популярність терміну «община» вплинула на те, що під час обговорення в 1858 – 1860 рр. проектів управління посткріпосним селом поряд із офіційною назвою низової установи селянського самоврядування «сільська громада» стала вживатися її неофіційна назва «адміністративна община». Остання пореформеним часом курсувала в публіцистичних творах у скороченій формі «община», що призвело до термінологічної плутанини в публіцистичному дискурсі, оскільки під общиною також виступала традиційна структура самоврядування великоруських губерній. Послужуючись доробком публіцистів, історики початку ХХ ст. також маркували сільську громаду общиною. Це формувало хибні уявлення щодо становища селянського самоврядування в контексті аграрної модернізації країни та, зокрема, зумовило недооцінку його ролі в революційних процесах початку ХХ ст.

Ключові слова: Російська імперія, селянська реформа 1861 р., селянське самоврядування, «мир», община, сільська громада, адміністративна община

Постановка проблеми. Модернізація суспільних відносин в розрізі окремої країни, крім іншого, актуалізує завдання подолання традиційних практик у площині місцевого самоврядування. Примат волі колективу (корпорації) над індивідуальними потребами й інтересами окремого члена спільноти в територіальних співтовариствах мають замінитися якісно іншими практиками: формалізованими на правових засадах із повагою прав і свобод людини. Цей процес нерозривно пов'язаний з утвердженням у суспільній свідомості нових смислів і понять. Терміни, що маркують їх, у період транзитивного стану суспільства, як правило, співіснують зі старими. Якщо при цьому «традиційними» назвами позначаються

* Статтю написано в межах держбюджетної теми «Селянство України за умов суспільно-політичних потрясінь та соціально-економічних трансформацій першої третини ХХ ст.» (номер державної реєстрації 0115U000636).